

Vadas András: Körmend és a vizek. Egy település és környezete a kora újkorban.

(ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola Tanulmányok – Konferenciák 5.)
ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2013. 128 oldal.

Miként jelenik meg a környezet és a helyi társadalom viszonya egy kora újkori magyar város vízimalmi és az ezeket érő árvizek forrásadottságainak tükrében? Ennek bemutatására tesz kísérletet Vadas András (a bevezetőt és a zárszót nem számítva) tizennégy fejezetből álló környezettörténeti kismonográfiájában. A téma és a módszer találkozása szerencsés: a malmok és az áradások kapcsolatának vizsgálata új adalékokkal szolgál az egyébként alaposan feltárt körmendi helytörténethez, a bőséges forrásfeldolgozás pedig mintája lehet más kora újkori természeti környezettel foglalkozó munkáknak.

Az 1526-os mohácsi vereséget követően a Magyar Királyság mezsgyéjéről a Habsburgok nemzetközi birodalmába átkerülő, helyzetében felértékelődő Körmend a Rába-híd és különböző, újabb kiváltságok hatására a 16. században már többségében kereskedők lakta mezővárosként, majd Kanizsa 1600-as eleste után a végvár-vonal részeként tűnik fel. A település 1604-ben a Batthyányakhoz került, ettől kezdve a városra vonatkozó írott források mennyisége megnőtt, ez indokolja a korszakváltást.

A szerző az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola doktorandusza, korábban már foglalkozott a késő középkori Európa és Magyarország éghajlattörténetével,

legutóbb pedig a kora újkori Magyarország árvizekre vonatkozó forrásainak módszertani kérdéseivel.¹ Az utóbbihoz hasonlóan a *Körmend és a vizek* című munka is a *missiliseket* tekinti mérvadó forrásának: a Batthyány család körmendi levéltárának magánleveleit dolgozza fel a família birtokszerzésétől kezdve Batthyány I. Ádám 1659-ben bekövetkezett haláláig, kiegészítve néhány kiadott 16. századi *missilissel*. A leveleket főleg a körmendi tisztartók, kapitányok és vicekapitányok küldték uraiknak. Az említett földesúr elhunytával a források száma jelentősen csökkent, így a feldolgozás is itt fejeződik be.

Korábban már két szerző is foglalkozott a körmendi árvizekkel: egyikük a Batthyány-levéltár anyagának rendezője, Iványi Béla levéltáros, aki kontextusában hívta fel a figyelmet az árvizek jelentőségére,² míg Gellén Zsolt a Rábát mint határfolyót vizsgálta.³ A környezettörténet szempont-

¹ Vadas András 2011: *Árvizek a kora újkori Magyar Királyságban – források és lehetőségek*. In: Kádár Zsófia – Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András (szerk.): *Micae mediaevales. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról*. (Tanulmányok, konferenciák 1.) Budapest, 167–193.

² Iványi Béla 1943: *Képek Körmend múltjából (Ex praeteritis oppidi Körmend)*. (Körmendi Füzetek 4.) Körmend.

³ Gellén Zsolt 2000: *A Rába védelmében*. In: R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Táj és történelem*.

jából Vadas András munkája mind a feldolgozott források mennyiségében, mind pedig szemléletében újat hoz – ez utóbbi alapja a bőségesen felvonultatott nemzetközi szakirodalmi háttér.

A mű elején – a hazai gyakorlatban talán szokatlan módon – a tartalomjegyzéket az ábrák jegyzéke követi, majd előszó gyanánt a köszönetnyilvánítást és a tartalmi bevezetőt olvashatjuk. A címben és az alcímben jelzett témát ekkor szűkíti le a szerző: a vizek ezután a Rábát jelentik, a vizsgálat tárgyát pedig a vízzel szoros kapcsolatban lévő tárgyak (a malmok és malomgátak, a vár palánkja, valamint a Rába-híd) képezik. A munka kiindulópontjának meghatározása után a forrásokról és az eddig megjelent feldolgozásokról kapunk átfogó képet. A szerző a középkori előzmények mellett kiemeli a mintaszerű uradalmat fenntartó és a családi archívum gyarapításán fáradozó Batthyány I. Ádám, valamint a kései krónikás, Iványi Béla szerepét. Utóbbi munkája azért is fontos, mert az iratanyagot a II. világháború során jelentős károk érték, így néhány forrást csak Iványi műveinek apparátusából ismerünk. A Rába medre a középkorban és a kora újkorban meglehetősen bizonytalan volt a térségben: több mellékága természetes és mesterséges módon is vándorolt, utóbbira példaként a szerző Cziráki Miklós és családja 1402-es panaszát hozza, amelyet a vasvári káptalan foglalt írásba. Tegyük hozzá, a Felső-Rába nagyobb részén máig nem történ-

tek mesterséges átvágások, így a főág kanyargós futását a térképeken könnyen megfigyelhetjük, a medervándorlást pedig a folyó mentén elterülő hordalékkúpok jelzik.⁴

A város és a Rába viszonyát a szerző a vízhez legközelebb eső építmények, a vár palánkja és vizesárka, a folyón átívelő híd, valamint a malmok és gátjaik vizsgálatával elemzi. A híd esetében a római kori borostyánkő út rábai átkelője a kulcspont, mely romjainak ókori eredetét a szerző írott, térképi és tárgyi források alapján bizonyítja, és egyben a folyómederrel kapcsolatban is új információkkal szolgál. A kora újkori hídfelújításokhoz – a Rábára vonatkozó források hiányában – a felső-ausztriai Traun-folyó hídját hozza analógiának. A példa annyiban szerencsés, hogy a Rába vízjárása – a Dunához, valamint az Ausztriában eredő folyók java részéhez hasonlóan – jórészt „távvezérelt”: az Alpok csapadék- és éghajlati viszonyai az év során általában három árvízi periódust alakíthatnak ki, az olvadékvizeket szállító jegesárat, a júniusi csapadékmaximum okozta zöldsárat és az enyhe mediterrán hatásra bekövetkező őszi árhullámot.⁵ Ezek közül a legnagyobb kárt a jegesár tudja okozni – gondoljunk az 1838-as pest-budai árvízre – a jég partromboló

⁴ Makádi Mariann 2010: Az Alpokalja. In: Karátson Dávid (főszerk.): *Pannon enciklopédia. Magyarország földje. Kitekintéssel a Kárpát-medence egészére.* (3. kiadás.) Budapest, 331–332.

⁵ Károlyi Zoltán 1973: Az egyes vízvidékek szabályozási munkáinak története: A Duna-völgy vizeinek szabályozása. In: Ihrig Dénes (szerk.): *A magyar vízszabályozás története.* Budapest. 151–271, itt 178–179.

és duzzasztó hatásával. Mivel a híd a közlekedés nélkülözhetetlen eleme, ezért felújítására – logikus módon – közvetlenül a veszély elmúltával kerül sor. Ezt mutatja a Vadas által hozott példa is. A malmok esetében már azonosításuk, számuk meghatározása is problematikus, nemkülönben őrlési kapacitásuk megállapítása. A kora újkori malomkerekek óránkénti teljesítményére vonatkozóan a szakirodalom közel egy nagyságrendnyi(!) szórást mutat: Perjés Géza és Ila Bálint nagyjából 80 kilogramm, Makkai László, Vajkai Zsófia és Kubinyi András pedig 15 kilogramm körüli értéket határoz meg. (38–39.) Ez a körmendi uradalomra vonatkozó becslésekkel kapcsolatban is óvatosságra int. Vadas becslétére legyen mondva, hogy részletesen ismerteti a különböző álláspontokat, és egyetérthetünk azon megállapításával, hogy a források alapján megismerhető őrlési mennyiség nem áll összhangban a Batthyányak körmendi uradalmában learatott gabona mennyiségével. A kérdést további korabeli malmok forrásfeltárásával, technikatörténeti vizsgálódással lehetne tisztázni.

A munka bő negyedét kitevő következő részben a szerző a Rába áradásait veszi sorra a feldolgozott *missilisek* alapján. A kialakult problémákat – az árvizeket és a malmok újjáépítését – a források kontextusában mutatja be, részben a közép-európai éghajlattörténetre való hivatkozással, részben pedig az okok feltárásával (például, hogy az újjáépítés anyagi gondok miatt csúszhatott). A körmendihez hasonlóan rövid történeti áttekintés után a (molna)szecsődi malomról is hasonló forrásfeldolgozást olvashatunk. (73–82.)

Az árvízi jelenségek összegzése gyanánt különböző gyakoriságot, erősséget és szezonalitást jelző grafikonokkal találkozhatunk: a szerző értelmezése szerint a 17. század közepére megemelkedő árvízgyakoriságban, majd annak erősségében egyaránt közrejátszhatnak éghajlati és mesterséges okok is. A szezonális évszakos ábrája (90.) azonban kevésbé értelmezhető, talán szerencsésebb lett volna – a forrásbázis fényében – havonként, nem pedig évszakonként csoportosítani az elöntést okozó árhullámokat, ahogyan erre másutt találhatunk példát.⁶ Ennek alapján akár tipizálni is lehetne az árvizeket, és ez kiegészíthetné a mű árvizekre vonatkozó következtetéseit, valamint a modern korral való összehasonlíthatóságát.

Az igényes stílusban megírt munka térkép- és ábraanyaga is széleskörű gyűjtőmunkáról árulkodik. Szintén a mű értékes része az árvizekkel foglalkozó magánlevelek és íróik regeszta szerű adatbázisa. Sok fekete-fehér grafikonnal találkozhatunk, melyek jól összegzik a szerző kutatásait. Mindazonáltal a munka legfőbb erénye a kimerítő apparátus: a kurrens nemzetközi környezettörténeti szakirodalom használata és az igényes forrásfeldolgozás.

A *Körmend és a vizek* kitekin-téssel zárul, amelyben arról olvashatunk, hogy vajon a gyakori katasztrófák váratlanul jönnek-e, illetve hozzájuk lehet-e szokni. Ezt, a munka bevezetőjében is olvasható felvetést

⁶ Szilágyi Endre 1988: Árvízi hidrológiai vizsgálatok a Rába Sárvár feletti szakaszán. *Vízügyi Közlemények* (70.) 2. 277–293, itt 290 (IV. táblázat).

végül – véleményem szerint helyesen – a szerző nyitva hagyja. Elgondolkozató a bevezetőben irányt mutató kérdés, miszerint az árvizek szerves részét jelentették-e a körmendiek minden napjainak. Ez azonban – úgy tűnik –, inkább csak kedvcsinálója, mintsem vezérfonala a műnek: választ ugyanis nem kapunk. Sokkal inkább arról érte-

sülhetünk, hogyan és miért érvényesült a folyó vízszint-ingadozása a város vízparti építményeinél. Ez persze nem kisebbíti a munka érdemeit, s – reményeink szerint – még több környezet-történeti témájú elemzés születik majd Vadas András tollából.

Simonkay Márton